BOSHLANG’ICH TA’LIMDA MATN YARATISH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING METODIK SHART-SHAROITLARI

Isoqova Gulmehra Shavkat qizi
Osiyo Xalqaro Universiteti,Iqtisodiyot va pedagogika fakulteti 1-kurs magistranti.
E-mail: gulmehrashavkatovna@gmail.com
https://orcid.org/0009-0008-4145-2819

DOI: ***https://doi.org/10.5281/zenodo.24185013***

Annotatsiya. *Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning matn yaratish kompetensiyasini shakllantirishning metodik shart-sharoitlari yoritiladi. Matn yaratish jarayonida o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodiy yondashish va izchil bayon etish ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, samarali pedagogik metod va innovatsion texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati asoslanadi.*

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, matn yaratish, kompetensiya, nutqiy rivojlanish, mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv, metodik shart-sharoitlar.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются методические условия формирования компетенции создания текста у учащихся начальных классов. Анализируются вопросы развития самостоятельного мышления, творческого подхода и навыков последовательного изложения мыслей в процессе создания текста. Также обосновывается значение использования эффективных педагогических методов и инновационных технологий.*

Ключевые слова*: начальное образование, создание текста, компетенция, речевое развитие, самостоятельное мышление, творческий подход, методические условия.*

Abstract. *This article examines the methodological conditions for developing text creation competence among primary school students. It analyzes the development of independent thinking, creative approaches, and coherent expression skills in the process of text creation. The importance of using effective pedagogical methods and innovative technologies is also substantiated.*

Keywords: *primary education, text creation, competence, speech development, independent thinking, creative approach, methodological conditions.*

KIRISH.

Bugungi kunda ta’lim tizimida o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirish bilan bir qatorda, ularning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi hamda o‘z fikrlarini yozma va og‘zaki ravishda izchil ifoda eta olish qobiliyatini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida matn yaratish ko‘nikmalarini rivojlantirish o‘quvchilarning nutqiy va kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Matn yaratish jarayoni o‘quvchidan mavzuni anglash, fikrlarni mustaqil shakllantirish, ularni mantiqiy ketma-ketlikda bayon etish hamda grammatik va uslubiy jihatdan to‘g‘ri ifodalashni talab qiladi. Shu sababli boshlang‘ich sinflarda matn yaratish ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali metodik usullardan foydalanish alohida ahamiyatga ega.

Matn yaratish kompetensiyasi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘z fikrini og‘zaki va yozma shaklda mustaqil, mazmunli, mantiqiy hamda izchil ifodalash qobiliyatini anglatadi. Ushbu

kompetensiya o‘quvchining lug‘at boyligi, grammatik bilimlari, tafakkuri, tasavvuri va nutqiy faoliyati bilan uzviy bog‘liqdir.

Boshlang‘ich ta’lim jarayonida matn yaratish faqat gaplarni ketma-ket yozishdan iborat emas. Balki o‘quvchining muayyan mavzu yuzasidan fikr yuritishi, ma’lumotlarni saralashi, ularni o‘zaro bog‘lashi va yaxlit mazmun hosil qilishi jarayonidir. Shu sababli matn yaratish kompetensiyasini shakllantirish ona tili va o‘qish savodxonligi darslarining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

O‘quvchilarda ushbu kompetensiyaning rivojlanishi ularning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi, muloqotga kirishish qobiliyati hamda yozma savodxonligini oshirishga xizmat qiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari yosh jihatidan obrazli tafakkur, qiziquvchanlik, taqlid qilish va yangilikka intilish xususiyatlariga ega. Shu bois ularda matn yaratish ko‘nikmalarini rivojlantirishda yosh va individual xususiyatlarni hisobga olish muhim pedagogik talab sanaladi.Ayniqsa, 1–2-sinf o‘quvchilarida rasm asosida gap tuzish, predmet va hodisalarni tasvirlash, sodda hikoyalar yaratish kabi mashqlar samarali hisoblanadi. 3–4-sinflarda esa voqealarni izchil bayon qilish, matn mazmunini kengaytirish, mustaqil hikoya, tavsif va kichik ijodiy matnlar yaratishga ko‘proq e’tibor qaratish lozim.

O‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos topshiriqlar tanlanishi ularning darsga qiziqishini oshiradi va mustaqil ijodiy faoliyatga undaydi.

Matn yaratish kompetensiyasini samarali shakllantirish uchun ta’lim jarayonida bir qator metodik shart-sharoitlarni ta’minlash zarur.

Birinchidan, qulay nutqiy muhitni yaratish. O‘quvchilarga o‘z fikrlarini erkin bayon qilish, savollar berish va mustaqil munosabat bildirish imkoniyatini yaratish kerak. Bunday muhit bolaning o‘z fikriga ishonchini oshiradi.

Ikkinchidan, o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olish. Har bir bolaning lug‘at boyligi, fikrlash tezligi va yozma nutq malakasi turlicha bo‘ladi. Shu sababli topshiriqlar murakkablik darajasiga ko‘ra tabaqalashtirilishi maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, matn yaratish jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etish. O‘quvchi dastlab mavzuni tushunishi, keyin kerakli fikrlarni to‘plashi, reja tuzishi, matnni yaratishi va oxirida uni tahrir qilishi lozim.

To‘rtinchidan, ko‘rgazmali vositalardan foydalanish. Rasmlar, jadvallar, diagrammalar, voqealar ketma-ketligi tasvirlangan kartochkalar o‘quvchilarning tasavvurini kengaytiradi va matn mazmunini boyitishga yordam beradi.

Beshinchidan, mustaqil va ijodiy faoliyatni rag‘batlantirish. O‘quvchilarni tayyor matnlarni ko‘chirish bilan cheklab qo‘ymasdan, yangi voqealar o‘ylab topish, hikoyani davom ettirish va o‘z taassurotlarini yozma ifodalashga yo‘naltirish zarur.

Matn yaratish faoliyatini quyidagi izchil bosqichlar asosida tashkil etish mumkin:

1. Tayyorgarlik bosqichi – mavzuni tushunish, mavzu yuzasidan suhbatlashish va zarur so‘zlarni aniqlash.

2. Rejalashtirish bosqichi – matnning asosiy mazmunini belgilash, fikrlarni tartibga solish va reja tuzish.

3. Matn yaratish bosqichi – o‘quvchining o‘z fikrlarini gaplar orqali ifodalashi va ularni mazmunan bog‘lashi.

4. Tahrirlash bosqichi – matndagi imloviy, grammatik va mazmuniy xatolarni aniqlash hamda tuzatish.

5. Taqdimot bosqichi – yaratilgan matnni sinfdoshlarga o‘qib berish, fikr almashish va baholash.

Mazkur bosqichlarning izchil amalga oshirilishi o‘quvchilarda matn yaratish faoliyatiga nisbatan ongli yondashuvni shakllantiradi.

Dars jarayonida quyidagi ijodiy topshiriqlardan foydalanish samarali natija beradi:

- Berilgan rasm asosida mustaqil hikoya tuzish.
- Tugallanmagan hikoyani davom ettirish.
- Berilgan tayanch so‘zlar asosida matn yaratish.
- Bir nechta gaplardan yaxlit matn hosil qilish.
- Matnga mos sarlavha tanlash.
- Voqealar ketma-ketligini aniqlab, hikoya yozish.
- O‘qilgan matnga o‘z munosabatini yozma bayon qilish.
- Berilgan mavzu asosida kichik ijodiy matn yaratish.

Masalan, o‘quvchilarga “Kuz fasli” mavzusi berilib, quyidagi tayanch so‘zlardan foydalanish topshiriladi: barglar, daraxtlar, yomg‘ir, hosil, tabiat. O‘quvchi ushbu so‘zlar yordamida mazmunan bog‘langan gaplar tuzib, yaxlit matn yaratadi.

Bunday topshiriqlar o‘quvchilarning so‘z boyligini kengaytirish, gaplar orasidagi mazmuniy bog‘lanishni anglash va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

O‘quvchilarning matn yaratish kompetensiyasi shakllanganlik darajasini aniqlashda quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin:

- Mazmuniy mezon: matnning mavzuga mosligi va mazmunan to‘liqligi.
- Mantiqiy mezon: fikrlarning izchil va ketma-ket bayon qilinishi.
- Lug‘aviy mezon: so‘zlardan o‘rinli va to‘g‘ri foydalanish.
- Grammatik mezon: gaplarning grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzilishi.
- Ijodiy mezon: o‘quvchining mustaqil fikri va yangicha yondashuvining mavjudligi.

Savodxonlik mezoni: imlo va tinish belgilariga rioya qilinishi. Mazkur mezonlar orqali o‘quvchilarning mavjud bilim va ko‘nikmalarini aniqlash, rivojlanish dinamikasini kuzatish hamda keyingi ta’limiy faoliyatni rejalashtirish mumkin.

Bugungi ta’lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, interfaol metodlar va raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish matn yaratish kompetensiyasini rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Xususan, elektron rasmlar, animatsion hikoyalar, interaktiv topshiriqlar va taqdimotlardan foydalanish o‘quvchilarning mavzuga qiziqishini oshiradi. Raqamli vositalar yordamida o‘quvchilar voqealarni kuzatish, ularni tahlil qilish va mustaqil matn yaratish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Biroq texnologiyalardan foydalanish o‘qituvchining bevosita pedagogik rahbarligini almashtirmasligi, balki ta’lim samaradorligini oshiruvchi vosita sifatida qo‘llanilishi lozim.

Yuqorida ko‘rsatilgan metodik shart-sharoitlar va ta’limiy topshiriqlarning tizimli qo‘llanilishi natijasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida quyidagi ijobiy o‘zgarishlar kuzatilishi kutiladi:

- Mustaqil fikrlash va fikrni erkin ifodalash qobiliyati rivojlanadi.
- Og‘zaki va yozma nutq ravonligi oshadi.
- Lug‘at boyligi kengayadi.
- Matnning mazmuniy va mantiqiy yaxlitligini ta’minlash ko‘nikmasi shakllanadi.
- Ijodiy yondashuv va mustaqil ishlash malakasi rivojlanadi.
- Yozma savodxonlik va nutq madaniyati takomillashadi.

Shunday qilib, matn yaratish kompetensiyasini shakllantirish boshlang‘ich ta’limning muhim pedagogik vazifalaridan biri bo‘lib, uni samarali amalga oshirish maxsus tashkil etilgan metodik shart-sharoitlar, izchil mashqlar tizimi va o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olish bilan bevosita bog‘liqdir.

XULOSA.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarda matn yaratish kompetensiyasini shakllantirish ta’lim samaradorligini oshirish, ularning nutqiy rivojlanishini ta’minlash hamda mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi. Chunki matn yaratish jarayoni o‘quvchidan nafaqat grammatik va imloviy qoidalarga rioya qilishni, balki o‘z fikrini mustaqil shakllantirish, voqea-hodisalarni tahlil qilish, fikrlarni mantiqiy izchillikda bayon etish va ijodiy yondashishni ham talab qiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mazkur kompetensiyani shakllantirish uchun, avvalo, ta’lim jarayonida qulay pedagogik va metodik muhitni yaratish zarur. Bunda o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, ularning so‘z boyligini oshirish, og‘zaki nutqini rivojlantirish, mustaqil fikrlashga undash hamda yozma nutq malakalarini bosqichma-bosqich takomillashtirish muhim hisoblanadi.

Matn yaratish kompetensiyasini rivojlantirishda suhbat, savol-javob, rasm asosida hikoya tuzish, matnni davom ettirish, matnga sarlavha tanlash, reja asosida bayon yozish, ijodiy topshiriqlar va muammoli vaziyatlardan foydalanish samarali natija beradi. Ushbu metodlar o‘quvchilarning dars jarayonidagi faolligini oshirib, ularni o‘z fikrini erkin va mustaqil ifodalashga o‘rgatadi.

Boshlang‘ich sinflarda ona tilini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning nutqiy ko‘nikmalarini shakllantirish, savodxonligini oshirish va til materiallarini izchil o‘zlashtirish muhim metodik vazifa hisoblanadi[1985].

Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlardan foydalanish matn yaratish jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, guruhli va juftlikda ishlash, klaster, aqliy hujum, insert, muammoli ta’lim hamda ijodiy mashqlardan foydalanish orqali o‘quvchilarning mantiqiy, tanqidiy va ijodiy tafakkurini rivojlantirish mumkin.

Matn yaratish kompetensiyasini shakllantirishda o‘qituvchining metodik mahorati ham alohida o‘rin tutadi. O‘qituvchi o‘quvchilarga tayyor bilimlarni berish bilan cheklanib qolmasdan, ularni mustaqil izlanishga, kuzatishga, fikrlashga va o‘z qarashlarini yozma shaklda ifodalashga yo‘naltirishi lozim. Til va nutq tafakkur bilan uzviy bog‘lanadi. Tilni egallash va nutq o‘stirish bilan o‘quvchining fikrlash qobiliyati ham o‘sib boradi [2019].Buning uchun topshiriqlarni oddiydan murakkabga qarab tashkil etish, har bir o‘quvchining imkoniyatlarini hisobga olish va muntazam ravishda individual yondashuvni qo‘llash talab etiladi.

Bundan tashqari, o‘quvchilarning yaratgan matnlarini tahlil qilish, ulardagi yutuq va kamchiliklarni aniqlash, o‘zaro fikr almashish hamda rag‘batlantirish ishlari ham muhim metodik shartlardan biridir. Bunday yondashuv o‘quvchilarda o‘z faoliyatini baholash, xatolar ustida ishlash va yozma nutqini takomillashtirish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Umuman olganda, boshlang‘ich ta’limda matn yaratish kompetensiyasini shakllantirish uzluksiz, izchil va maqsadga yo‘naltirilgan pedagogik jarayon hisoblanadi. Mazkur jarayonni samarali tashkil etish orqali o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasi, nutqiy savodxonligi, mustaqil fikrlashi, ijodkorligi va dunyoqarashini kengaytirish imkoniyati yaratiladi.

Shunday qilib, boshlang‘ich sinflarda matn yaratish kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan metodik shart-sharoitlarni takomillashtirish nafaqat o‘quvchilarning yozma nutqini rivojlantirish, balki ularni kelgusidagi ta’lim bosqichlariga tayyorlash, o‘z fikrini erkin, ravon, mantiqiy va savodli ifoda eta oladigan shaxs sifatida kamol toptirishning muhim omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qosimova K. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1985.
2. G‘ulomov A. Ona tili o‘qitish prinsiplari va metodlari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
3. G‘ulomov A., Ne’matov H. Ona tili ta’limi mazmuni. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995.
4. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2009. – 352 b.
5. G‘ulomov A., Qodirov M., Ernazarova M. va boshqalar. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
6. Matchonov S., Shojalilov A., G‘ulomova X. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Yangiyo‘l Poligraf Servis, 2007.
7. Matchonov S., Bakiyeva H., G‘ulomova X. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Ishonchli hamkor, 2021.
8. Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Bayoz, 2022. – 304 b.
9. Husanboyeva Q., Hazratqulov M., Jamoldinova Sh. Boshlang‘ich sinflarda adabiyot o‘qitish metodikasi. – Toshkent.
10. Roziqulov O., Mahmudov M., Adizov B., Hamroyev A. Ona tili didaktikasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2005.